

TÜRK HALK ANLATILARINDA “BİZ-ÖTEKİ” ALGISI

“Us-Other” Perception In Turkish Folk Narratives

Mehmet Emin BARS

Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Bölümü

mbars@bingol.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6972-6860>

Cite As/Atıf: Bars, M., E. (2025). Türk halk anlatılarında “biz-öteki” algısı. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 310-331.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1689340>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Type:</i>	Araştırma Makalesi – <i>Research Article</i>
Geliş Tarihi- <i>Received Date :</i>	02.05.2025
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date :</i>	03.07.2025
Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author:</i>	Mehmet Emin BARS
Sayfa Aralığı- <i>Page Range:</i>	310-331
Doi Numarası- <i>Doi Number:</i>	https://doi.org/10.31463/aicusbed.1689340

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

iThenticate

TÜRK HALK ANLATILARINDA “BİZ-ÖTEKİ” ALGISI

“Us-Other” Perception in Turkish Folk Narratives

Mehmet Emin BARS

Öz

Bir toplumu tanımanın en etkili yollarından biri, onların kendileri (biz) ve başkaları (öteki) hakkındaki düşüncelerini öğrenmektir. Tarih sahnesine çıktıkları dönemden itibaren yeryüzündeki tüm toplumlar biz ve ötekiye dair algılarına göre yaşamlarını biçimlendirmişlerdir. Biz-öteki algısı hayatta kalmanın, farklı topluluklarla güvenli iletişimin temelini oluşturur. Bu algı insanın doğasından kaynaklanmaktadır. Biz-öteki algısı millî kimliğin temel kodlarını taşıyarak kültürel belleği oluşturur. Türk toplumunun biz-öteki algısı da Türk millî kimlik kodlarının korunduğu ve kültürel belleğin aktarıldığı temel yapıdır. Türk halk edebiyatı ürünleri, kültürel zenginlik ve çeşitlilik barındıran farklı edebî türlere sahiptir. Bu ürünlerin içeriğini belirleyen temel etkenlerden biri biz-öteki algısıdır. Bu çalışmada halk edebiyatı anlatılarında “biz-öteki” kavramları incelenmiştir. Değerlendirmeler daha çok birbirinden belirgin çizgilerle ayrılan üç medeniyet döneminin sosyokültürel yaşamını yansıtan mit, destan ve halk hikâyesi örnekleri üzerinden yapılmıştır. Çalışma sonucunda Türk halk edebiyatı ürünlerinde biz-öteki algısının statik değil, dinamik olduğu görülmüştür. Her toplumda genel kabul görmüş bir biz-öteki algısı yoktur. Bir toplumun biz-öteki algısı sosyokültürel değişim ve dönüşümlere bağlı olarak sürekli yenilenir. Mitlerde “biz” mutluluğu/ilahî düzeni/aydınlığı/ölümsüzlüğü, “öteki” mutsuzluğu/şeytani düzeni/karanlığı/ölümü simgeler. Destanlarda biz ve öteki daha çok renk, ırk, dil, din veya cinsiyet üzerinden tanımlansa da düşmanlaştırıcı bir bakış yoktur. Toplum içi sorunları ele alan halk hikâyelerinde ise biz ve öteki arasındaki ayırım yutucu/yok edici/büyük düşman konumundaki yabancı ötekiden yakınımızdaki ötekiye dönüşmüştür. Halk edebiyatı ürünlerinin çoğunda biz-öteki mücadelesi “biz”in üstünlüğü düşüncesine dayanır. Türk halkı bizi her zaman kazanan tarafta, ötekiyi kaybeden tarafta görmek istemiştir.

Anahtar Sözcükler: Mit, destan, halk hikâyesi, biz, öteki.

Abstract

One of the most effective ways to get to know a society is to learn their thoughts about themselves (us) and others (the other). All communities on earth have shaped their lives according to their perceptions of us and the other since the time they first appeared on the stage of history. The perception of us-other forms the basis of survival and safe communication with different communities. This perception originates from human nature. The perception of us-other creates cultural memory by carrying the basic codes of national identity. The us-other perception of the Turkish society is the basic structure in which Turkish national identity codes are preserved and cultural

memory is transferred. Turkish folk literature products have different literary genres that contain cultural richness and diversity. One of the main factors that determine the content of these products is the perception of us-other. In this study, the concepts of “us-other” in folk literature narratives were examined. The evaluations were made mostly on the basis of examples of myths, epics and folk tales that reflect the socio-cultural life of three civilization periods that are clearly separated from each other. As a result of the study, it was seen that the perception of us-other in Turkish folk literature products is not static but dynamic. There is no generally accepted perception of us-other in every society. A society’s perception of us-other is constantly renewed depending on sociocultural changes and transformations. In myths, “we” symbolizes happiness/divine order/light/immortality, and “the other” symbolizes unhappiness/evil order/darkness/death. Although in epics, we and the other are defined mostly in terms of color, race, language, religion or gender, there is no hostile view. In folk stories that address intra-societal problems, the distinction between us and the other has transformed from the foreign other, who is the engulfing/destroying/great enemy, to the nearby other. In most of the folk literature products, the us-other struggle is based on the idea of the superiority of “we”. The Turkish people have always wanted to see us on the winning side and the other on the losing side.

Keywords: Myth, epic, folk tale, us, other.

“Dünya herkese aittir; ama ulus devletlerin sınırları
içerisinde bazılarına daha fazla aittir.”
(R. Kearney, 2012: 90)

Giriş

Ben/biz ve öteki kavramları tarihin ilk dönemlerinden itibaren tartışılmış, XVII-XVIII. yüzyıldan itibaren bilimsel anlamda birçok disiplin tarafından ele alınmıştır. Bu kavramlar özellikle siyaset felsefesinde kimlik odaklı politikaları belirlemiştir (Kundakçı, 2013, s. 69). Öncelikle psikoloji ve sosyoloji bilimlerinde ön plana çıkan, sonrasında sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinde araştırma konusu edilen bu olgulardan kültür bilimi alanındaki ferdî ve toplumsal/millî kimliklerin tanımlanmasında da yararlanılmıştır. Sosyal bilimlerin içerisinde merkezî bir konumda yer alan edebiyatta özellikle belli bir olay örgüsü etrafında kurgulanan anlatıların çözümlemesinde biz ve öteki kavramları kilit rol oynamaktadır. Bir millete ait tüm edebî ürünler yaratıldığı dönemin insan/toplum algısını yansıtır. Kültür değişimleri bu kavramların anlamlarını sürekli olarak yeniden biçimlendirir. Göktürk dönemi yazıtlarındaki biz-öteki algısı ile Uygur döneminin maniheizm yapıtlarındaki tanımlamalar birbirinden farklıdır. İslam kültür dairesine giren Türk

topluluklarındaki biz-öteki algısı ise daha köklü bir değişim geçirerek yeni anlamlar kazanır.

Edebî eserlerde toplumsal değerler çoğunlukla ikili/zıt kavramlar üzerinden anlatılmaya çalışılır. Örneğin Türk-İslam edebiyatının ilk ürünlerinden olan ve Karahanlı hükümdarına sunulan Kutadgu Bilig’de ideal insan ve toplum yapısı “doğmak-ölmek, sağlık-hastalık, yarar-zarar, bilgili-bilgisiz, başköşe-eşik, alkış-beddua, akıllı-akılsız, karanlık-aydınlık, gençlik-yaşlılık, küçük-büyük, eski-yeni, iyi- kötü vb.” (Yücel Çetin, 2019, s. 86) zıt kavramlar üzerinden tanımlarken aynı zamanda döneminin biz-öteki algısını, hayat tarzını/zihniyetini yansıtır.

Türk edebiyatının en eski ve önemli alanlarından birini oluşturan Türk halk edebiyatı kültürel zenginliği ve çeşitliliği içerisinde taşıyan farklı edebî ürünlere sahiptir. Biz-öteki algısı bu edebî ürünlerin içeriğini belirleyen unsurların başında gelmektedir. Halk edebiyatı anlatılarında biz-öteki kavramları ürünlerin ortaya konulduğu dönemlerin yaşam biçimine göre şekillenmiştir. Biz kavramı toplum dışında yabancılarla/düşmanlarla yapılan mücadelelerde Türk’ün milli kimliğini, öteki yabancının/düşmanın niteliklerini belirlerken; çatışmaların daha çok toplum içine yöneldiği anlatılarda biz iyiyi/doğruyu/adaleti, öteki kötüyü/yanlışı/zulmü simgeler. Geleneksel anlatılardaki tiplerin davranışları da yaşanan dönemin sosyal, kültürel, ekonomik koşullarına göre yeniden anlamlandırılan biz-öteki kavramına göre şekillenmiştir.

Mitten halk hikâyesine, efsaneden fıkraya kadar olay örgüsüne sahip çok sayıda türü barındıran halk edebiyatı ürünlerinde biz/Türk ve öteki/yabancı/düşman kavramları üzerinden yapılacak psikososyal değerlendirmeler millî Türk kültürünün ana kodlarının, kimlik değerlerinin belirlenmesinde önemli kaynak durumundadır. Bu çalışmada halk edebiyatı anlatıları edebiyat sosyolojisinde etkin biçimde kullanılan “biz-öteki” kavramları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler Türklerin yaşadıkları zamanın ve mekânın koşullarına bağlı olarak değişkenlik gösteren millet/toplum bilincinin temel ilkelerini, hangi ölçülere (renk, ırk, dil, din vb.) göre tanımlandığını, bu tanımlamalar neticesinde yaratılan Türk kültürel kodlarını anlamaya katkı sağlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi (belgesel tarama) veri toplama tekniği kullanılmıştır. Değerlendirmeler özellikle birbirlerinden bariz çizgilerle ayrılan üç medeniyet devrinin tipik türlerinden mit, destan ve halk hikâyesi örneklemeleri üzerinden içerik çözümlemesi şeklinde yapılmıştır. Olayların mitik zaman ve mekânda tanrısal varlıklar arasında cereyan ettiği mitler, atlı-

göçebe yaşam biçiminin olağanüstü niteliklere sahip kahramanlarının dış düşmanlarla yaptıkları mücadelelerin ürünü olan destanlar ile yerleşik kültürün toplum içi çatışmalarının ele alındığı halk hikâyeleri farklı medeniyet seviyelerini anlatan edebî ürünlerdir. Her biri farklı sosyokültürel devri yansıtan bu türler genel itibarıyla Türk halkının biz-öteki algısını yansıtacak niteliklere sahiptir.

Madalyonun İki Yüzü: Biz-Öteki Karşıtlığı

Biz ve öteki kavramları Antik Yunan medeniyetinde Yunanlı/medeni ve barbar ayırımından günümüze kadar her dönemde var olmuştur. Öteki kavramı TDK sözlüğünde zamir ve sıfat olarak “1. Bilinenin, sözü edilenin dışında olan şey; öbürü, öbürkü; 2. Sözü edilen veya benzer iki nesneden veya kimseden önem veya konum bakımından uzakta olan; diğer, öbür; 3. Mevcut kültürün kabul görmüş değerleri içinde dışlanmış olan” (URL-1) anlamlarında kullanılmaktadır. Öteki kelimesi Latince “alius” (alia ve aliud) ve “ceterus” (kalan, öteki), Yunancada aliusla aynı anlama gelen “allos”, İngilizcede “alien” (yabancı) ile karşılanmıştır. Romalılar kendilerinden olmayanlar için “barbaria” kelimesini kullanmışlardır. Benzer biçimde eski Yunan uygarlığında halk Yunanlılar ve barbarlar olarak ikiye ayrılmıştı. XV-XVI. yüzyıllarda Avrupalılar için keşfedilen yeni dünyaların (Amerika, Afrika, Asya, Avustralya) yerlileri barbar, vahşi ve ilkel ötekilerdi (Nahya, 2011, s. 29-33). Sözcüğün anlamlarına bakıldığında ötekinin biz olarak görülen topluluklardan kültürel olarak farklı/ayrı/yabancı olanları karşıladığı görülür. Bir toplum tarafından öteki olarak görülenler hakkında biz tarafından çeşitli yargılar meydana getirilir ki bu yargıların klişeleşmiş/kalıpsal nitelikleriyle değiştirilmeleri pek de kolay değildir.

Bir kişi veya toplum çoğu zaman kendisini başkası/öteki üzerinden tanımlar. “Biz”in tanımlanması “öteki”nin özelliklerine göre belirlenir. Sahip olunan iyi/olumlu nitelikler bizde bulunurken, kötü/olumsuz anlamlar ötekiye atfedilir. Farklılıklar üzerinden yapılan tasnifte öteki birçok toplulukta biz için bir tehdit olarak algılanmıştır. Biz-öteki ayırımı ırksal, etnik, dinsel, ekonomik, cinsel gibi farklı temellere dayandırılabilir. Biz ile ötekinin tanımlanması kimlik inşa sürecinin temelini oluşturur. Ferdî ve toplumsal/millî kimlikler bu kavramlar üzerinden şekillenir. Diyalektik düşünceye göre her varlık tezadıyla vardır. Toplamlar kendini ötekiye göre konumlandırır ve olumlu özelliklerin kendinde (bizde) toplandığını iddia eder. Ötekileştirme sürecine göre de kimliğini oluşturur (Akpınar-Şahin, 2017, s. 342). Zaman içerisinde bir topluma ait değer yargıları, gelenek ve görenekler,

sosyal normlar ve kurallar biz ve ötekiye ait kimliği belirler. Bu değerler ahlak felsefesinin de temel araştırma konusudur. Nitekim ahlak felsefesi insan ve toplumu biçimlendiren değer yargılarını, normları, ilkeleri inceler. Ahlak biliminin konularını teşkil eden iyi/doğru ve yanlış/kötünün ayırt edilmesi ile insan ve toplumdan yapılması beklenen ve yapılmaması istenen davranış ve eylemlerin tespiti (Aktan, 2009, s. 39) biz ve ötekiyi tanımlar.

İyi/doğru/yapılması gereken davranışlar bizi; kötü/yanlış/yapılmaması istenen davranışlar ötekiyi tanımlar. Bizin değerinin yüceltilmesi ötekinin azaltılmasına bağlı olarak belirginleştirilir. Bizin ötekiyi tanımlaması aynı zamanda kendisini ifade etmesidir. Ötekiye bakış sizin kendisini nasıl gördüğünü ortaya koyar. Ötekinin varlığı bir taraftan biz bilinci etrafında bir araya gelmeyi sağlarken aynı zamanda sizin dışındaki bir grubun varlığından haberdar edip başka bir gruba dahil olma seçeneğini ortaya çıkarır. Ötekinin varlığı bizi idare edenlerin değerlerine sıkı bağlanma zorunluluğunu getirir. Bize ait kuralların/değerlerin dışına çıkma bizden ötekiye kayma riskini içinde barındırır. Bu bakımdan sizin hem yönetiminin hem de kurallarının/değerlerinin devamı ötekinin varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Her iki kavram diğerinin varlığından beslenir/güç alır.

Assmann (2022, s. 144), G. H. Mead'e atıfla toplumsal kimliğin hem kayda değer ötekiyle hem de ötekinin kimlik sahibi için oluşturduğu imgeyle özdeşleşerek oluşumu ve istikrarı için "karşılıklı yansıtma" sürecinden söz eder. Fert veya toplumların kendileriyle ilgili deneyimleri dolaylı olmasına rağmen diğerlerine/ötekilere dair deneyimleri dolaysızdır. İnsanın/toplumun benliğini görmesi için bir aynaya ihtiyacı vardır. Bu durum farkına varmayı ve bilinçlenmeyi sağlar. Kişisel/toplumsal kimlikler ancak iletişim, eylem içinde ortaya çıkar. Etnolog W. E. Mühlmann (Assmann, 2022, s. 162-163) ise kültürün özünde farklılaştırıcı yüksek kültür olduğunu iddia eder ve bunu için "sınır koyucu yapı" kavramını kullanır. Ona göre etnik giysiler, mutfak gibi maddi kültür, geçmişin mirası, mitler, şarkılar, danslar sınıra işaret eder. Tüm bunlar ötekini sınırlamak için kullanılırlar ve öncelik, üstünlük kavramları ile belirgin ideolojik bağlantıları vardır. Kültür kendine ait olan, diğer kültürlerle karşı tek evrendir. Öteki kültürler yerliler için kültür olma niteliğine sahip değildir.

Levi-Strauss, gelişmiş toplumların geri olarak nitelendirilen toplulukları kendi tarihlerinin daha önceden kat etmiş oldukları bir aşama olarak gördüklerini, gelişmişler bir aşama kaydederken ötekilerin hiçbir şey yapmadıklarından söz edildiğini söyler. Oysa ötekilerin geçmişlerinin bilinmemesi tarihlerinin olmadığından değil, sadece bilinmediğindendir

(Levi-Strauss, 1997, s. 16). Bu düşünceler ötekilerin biz tarafından yabancı olarak görüldüğünü, onları var eden bir geçmişlerinin varlığına dahi inanılmadığını anlatması bakımından önemlidir. Biz, ötekiyi var olmaması gereken bir şey olarak düşünmektedir. Tüm olumsuzlukların öteki üzerinden değerlendirilmesi de bu nedenledir. Çoğunlukla güçlü olan biz tarafından tanımlanan öteki güçsüz, aykırı ve tuhaftır.

Biz’ ne kadar istikrarsızlık getirmeyecek olan, düzenin yeniden üretimini sağlayan ve bu nedenle toplumun var oluş amacına uyansa ‘öteki’ de o kadar düzen bozma, istikrarsızlık getirme, düzenin işleyişini sağlayan gelenek, yasa, normların içini boşaltma potansiyeline sahip olandır, yani tehlikeli olandır (Kundakçı, 2013, s. 69).

Biz-öteki ilişkisinde özne bizdir. Bu nedenle öteki, biz öznesinin koyduğu kurallara göre tanımlanır. Kuralların biz tarafından konulması bir taraftan ötekinin dışlanması olarak görülürken diğer taraftan onu biz kimliğinin oluşumunu sağlayan temel güç hâline getirir. Ötekinin kabul edilebilirliği bize benzerliği ölçüsündedir. Bizin iyi veya kötü olarak değerlendirilmesi ötekiye göre bulunduğu duruma göre belirlenir.

Muzaffer Şerif Başoğlu ile Carolyn Wood Şerif tarafından yapılan “Robbers Cave” adlı deney biz-öteki ilişkisini açıklayacak verilere sahiptir. Deney 11-12 yaşlarında 22 çocuk üzerinde yapılmıştır. Denekler Oklahoma’da Robbers Cave Millî Parkı’nda kampa alınır. Çocuklar iki gruba ayrılır. Grup takilere onları diğer gruptan ayıran isimler (Çingiraklı Yılanlar ve Kartallar) ve bayrak verilir. Amaç gruplardaki iç dayanışmayı ve mensubiyet gelişmesini sağlamaktır. Sonrasında karşı karşıya getirilen iki grup arasında rekabet başlar. Deneklerde karşı grubun bayrağını yakma, yiyeceklerini çalma gibi saldırgan hareketler de görülür. Deney insanların ait oldukları gruba (iç grup) bağlılık, diğer gruplara (dış grup) karşı rekabet hissi oluşturduğunu; bununla birlikte rakip grupların ancak tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri bir zorlukla karşılaştıklarında iş birliğine yanaştıklarını ortaya koyar (URL-2). Buna göre bir bireyin kendisini bir gruba ait hissetmesi (biz), başka gruplarla (öteki) rekabet etme, onlara karşı grubunu koruma duygusunun oluşmasını sağlar. Kendisini bir grubun üyesi olarak görme insanlarda güven duygusunu yaratır. Bu duygu insan doğasından (fitri) gelmektedir.

Kearney (2012, s. 87) kötülüğün yabancılaşma, kötünün de yabancı kabulünün Kutsal Kitap’taki eski hikâyelerden biri olduğunu belirtir. Ona göre erken Batı düşüncesinde iyi öz kimlik ve aynılık kavramları ile kötülük

ise dışsallığa ait kavramlar ile ilişkilendirilmiştir. Böylece öteki, ruhun saf birliğini bozan/lekeleyen bir yabancılaşma olarak görülmüştür. Bu düşünce günümüzde de benzer şekilde öteki düşman, yabancı günah keçisi, muhalif şeytan olarak görülmeye devam etmektedir. Bir topluluğun kimliği başkaları/yabancılar/ötekiler üzerinden tanımlanmaktadır.

Schnapper (2005, s. 25-28) ise öteki ile iki temel ilişki biçiminden söz eder. Birinci ilişki ben/biz ile öteki arasında farklılıklar üzerine inşa edilenidir. Benin/bizin kültürüne göre yapılan tanımlamada öteki eksik/aşağı olandır. Bene/bize saldırmadığı, onun iktidarını kabul ettiği sürece kabul edilebilir. Aksi durumda öteki çıkarılması/dışlanması/yok edilmesi gereken bir tehlikedir. Evrenselcilik ilkesinden yola çıkan ikinci ilişki biçimi ise bunun tersi bir tutuma sahiptir. Zihinsel ve ahlaki kapasiteleri, yeterlilikleri farklı olsa da sırf insan oldukları için bütün insanlar eşittir. Öteki kendinin/bizin başka bir şeklidir ve saygı duyulmalıdır. Ancak bu durum içerisinde asimilasyon tehlikesini barındırır. Biz/ben ötekiyi kendi özgürlüğü içerisinde algılamadığından kendisine benzeterek kültüründe asimile etmeye çalışabilir. Böylece biz, ötekiyi dışlanmadan kendine benzetebildiği ölçüde içine alır. Buna göre Schnapper'ın ben-öteki ilişkisinde farklılaştırıcı ve asimilasyoncu olmak üzere iki tutumdan söz edilmektedir. Her iki yaklaşım da temel olarak farklılıklar üzerine inşa edilerek ötekiyi reddeden bir düşüncenin ürünüdür.

Kearney (2012, s. 17-18) bilinç dışı korkularımızı başkalarına yansıtarak suçu üzerimizden attığımızı, onları günah keçisi ilan edip hayatımızı kolaylaştırdığımızı, bazen ötekiyi canavara veya tanrıya dönüştürdüğümüzü düşünür. Günah keçileri toplumsal sorunların kaynağı, toplumdan uzaklaştırılması gereken ötekilerdir. Günahların/kabahatlerin ötekilere yüklenmesi bizin üyelerini günahlarından arındırır, grup arasında dayanışma duygusu yaratır. Bizdeki dayanışma/birlik duygusunun sürmesi ötekinin varlığına bağlıdır. Dün olduğu gibi bugün de toplumsal kargaşa dönemlerinde gerçek/hayali bir düşman/yabancı algısının yaratılmaya çalışılmasının temelinde de bu neden bulunmaktadır.

Türk kültüründeki öteki algısında belli bir renk, ırk, dil, din veya cinsiyete karşı düşmanlaştırıcı bir bakışın olmadığı, toplum için tehlikeli/yıkıcı olarak kabul edilen düşünce ve davranışların, bunların temsilcilerinin yabancı/öteki olarak algılandığı dikkat çeker. Bu bakımdan Türk toplumunun öteki algısı ırkçı ve dinsel temeller üzerine oturtulmamıştır. Türk soyundan gelip Türk dili ile konuşan Müslüman toplulukların da bizin temel değerlerinden sapma gösterdikleri durumlarda öteki kabul edildikleri görülmektedir.

Bitmeyen Mücadele: Türk Halk Anlatılarında Biz-Öteki Algısı

Robin Dunbar’ın “arkadaşlık bağları” üzerine yaptığı vurgu edebî ürünlerin biz duygusunu yaratmadaki etkisini açıklamaktadır. Dunbar’a göre insan beyninin temel gelişim nedeni fizikî özellikler kazanmak değil, “biz” duygusunu geliştirmektir. Primatların beyin hacmi ile toplulukların, arkadaş grupların sayısını karşılaştıran yazar, beyin ile arkadaş grubu arasında bir paralellik saptar. Buna göre bir insanın mensup olabileceği en büyük grup 150 kişiliktir. Daha büyük gruplarla dostluk geliştirmenin yolu ise halk anlatılarıdır (URL-3). Buna göre masal, destan, hikâye gibi halk anlatıları insanın daha geniş gruplara katılımını sağlayarak biz duygusunu besler/geliştirir ve onu ilkel varlık olmaktan kurtarır.

Halk edebiyatı ürünlerinin icra edildikleri toplumlarda önemli işlevleri bulunmaktadır.¹ Ürünlerin ferdi veya toplumsal işlevlerini yitirmeleri yok olmalarına/tedavülden kalkmalarına sebep olur. Bu bakımdan ürünlerin varlıklarını sürdürmeleri kendilerini yeni sosyokültürel şartlara uyumlu hâle getirerek güncellemelerini gerektirir. Halk edebiyatı ürünlerinin değişim ve dönüşümü ile biz ve öteki kavramlarının tanımlanması paralellik arz eder. Bir ürünün kullanımdan kalkması biz-öteki kavramlarına cevap vermediğini gösterir. Halk edebiyatı ürününün güncellendiği her durum biz-öteki kavramlarının da güncellenmesini sağlar. Yaşadıkları dönemin temsilcisi olan halk sanatçıları kendi dönemlerinin biz-öteki algısını ürünlerine taşır.

Türk edebî ürünlerinde biz-öteki algısı zamana, mekâna, sosyokültürel yapıdaki değişimlere bağlı olarak farklılıklar gösterir. Biz tanımlamasının aynı ırktan/milletten olma üzerinden şekillendiği durumların yanı sıra Türk’ün kültürel amaçlarından uzaklaşan soydaş toplulukların öteki tarafa itildiği görülür. Müslüman kimliğinin vurgulandığı İslami dönemin ilk eserlerinden Divanu Lugati’t-Türk’te geçen “Gördüm ki: Yüce Tanrı, Türk burçlarında doğdurdu devlet güneşini; onların ülkeleri etrafında döndürdü göklerin çemberini; ve onlara ad verdi Türk diye; ülkelerin idaresini verdi mülk diye; zamanın hakanları yaptı onları.” (Kaşgarlı Mahmud, 2020, s. 1) ifadeleri bizin temel harcına Türk olmayı yerleştirir. Nitekim onları diğer halklara karşı üstün/aziz kılan, kuvvetlendiren, onlara yanaşanları/idareleri altında bulunanları muratlarına erdiren Yüce Tanrı’dır. Kaşgarlı devamında

¹ Eğlendirme; kültürün onaylanması ve ritüelleri gözlemleyen ve icra edenlerin ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanması; eğitim; kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürme ve protesto (Başgöz, 1986, s.182-191; Bascom, 2010, s. 78-82). Toplamların biz-öteki algısı ile folklorun işlevleri arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Biz-öteki algısının değişmesiyle folklor ürünlerinin içeriği de yeniden şekillenir. Aynı işlevler farklı içeriklerle sürekli güncellenir.

onların dillerini öğrenmenin, onlara gönüllerini meyiletmenin ve katılmanın en akılcı yol olduğunu söyler. Düşmanları dahi onlara sığındıklarında güven duymaya başlar, korkularından uzaklaşır. Nitekim Buhara imamlarından ve Nişaburlu bir başka imamdandır rivayetle Hz. Peygamberin (s.a.) kıyamet gününün şartlarından, ahir zamanın fitnelerinden ve Oğuz Türklerinin çıkışından söz ederken “Türk dilini öğreniniz, çünkü onların çok uzun sürecek saltanatları vardır.” (Kaşgarlı Mahmud, 2020, s. 1) dediğini belirtir.

VIII. asırda da Türklerin Tanrı tarafından seçilen halk olduğu düşüncesi bulunmaktaydı. Nitekim Göktürk Yazıtları’na göre Türk halkı yok olmasın, halk olsun diye İleriş Hakan ile İlbilge Hatun’u göğün tepesinden daha yükseğe kaldıran yukardaki Gök Tanrısı ile Türk kutsal yer ve su ruhlarıdır (Tekin, 2010, s. 27). Türklerin diğer milletleri yönetme kudretini/becerisini Gök/Yüce Tanrı’dan aldıklarına dair inançlar, İslamiyetin kabulünden sonra da devam etmiştir. Buna göre biz algısının merkezinde bulunan Türk olma niteliği bizzat Tanrı tarafından yüceltilmiştir. Ancak bize ait olmak için sadece Türk olmak yetmez. DLT’de “tat” kavramı kâfir Uygurlarla Müslüman Farslar; “tat tawgaç” ise Çinliler için kullanılır (Kaşgarlı Mahmud, 2020, s. 317). Türkçe konuşan Uygur Türkleri ile birlikte Farsça konuşan Müslüman Farslar da tattır/yabancıdır/ötekidir. Buna karşın biz algısını oluşturan en önemli unsurlardan birinin dil olduğu da unutulmamalıdır. Türkçe konuşan Uygurların tat olarak nitelendirilmesi Türk töresinden uzaklaşmaları nedeniyledir. Diğer taraftan Türk olmayan Soğdaklar, Türkler gibi giyinip onların huyunu aldıklarından bizdendir (Kaşgarlı Mahmud, 2020, s. 206). Roux’un Türkleri “Türk, Türkçe konuşandır” (2013, s. 28) şeklindeki tanımı da dilin biz-öteki algısındaki yerini göstermektedir.

Kaşgarlı’nın sözlüğünden üç asır önce taşlara kazınan Göktürk Yazıtları’nda öteki tarafta bazı Türk boyları da bulunur. Yazıtlarda Türk olarak adlandırılan Göktürklerin dışında yer alan ve öteki/düşman konumunda bulunan Türkiş, Dokuz Oğuz, Karluk, Kırgız gibi Türk boylarından söz edilir. Öyleyse aynı etnik kökenden gelmek veya aynı inanca sahip olmak bizim içerisinde yer almak için yeterli değildir; aynı zamanda Türk töresini/kültürünü benimsemek, ötekiye/düşmana karşı Türk’ün millî ülkülerine göre hareket etmek de gerekmektedir. Kaşgarlı’nın pas tutan kılıcın kahramanın durumunu bozması gibi Türk’ün de Fars’ın huyuyla huylanması etini kokutacağına dair sözleri (2020, s. 317) biz-öteki ayırımındaki kültürel kodların benzerliğini vurgular.

Doğaüstü varlıkların gerçek ve kutsal eylemlerinin anlatıldığı mitler, biz-öteki algısının oluşmaya başladığı ilk anlatı türüdür. Mitlerde evrenin iyilik-kötülük, aydınlık-karanlık gibi zıtlıklar üzerine kurulması (Gümüş, 2021, s. 83) biz-öteki kavramlarını şekillendirir. Buna göre evrende biz iyi/aydınlık tarafı öteki ise kötü/karanlık tarafı simgeler. Mit ilkel insanların evreni, kendilerini, tabiatı algılama sistemidir. İlkeller bu algılamayı en basitinden biz-öteki kavramları üzerinden yapmıştır. Nitekim Radloff tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde (Ögel, 1998, s. 451-465) biz-öteki algısı Tanrı-Erlik zıtlığı üzerinden tanımlanır. Mite göre Tanrı her tarafın sularla kaplı olduğu, hiçbir şeyin yaratılmadığı bir zamanda sular üzerinde uçmaktadır. İnsan da tektir ve Tanrı ile birlikte uçar. İnsanoğlu kendisini Tanrı’dan üstün görmeye başlar, çeşitli hileler yapar. İnsanoğlu suyun dibinden Tanrı’dan gizli toprak alarak kendisi için bir yer yapmaya karar verir. Ağzındaki toprak şişince Tanrı, insanoğlunun yardımına gelir; onu kurtarır. Yeryüzü dümdüz iken insanoğlunun tükürdüğü topraktan dağlar, tepeler oluşur. Tanrı insanoğluna Erlik (şeytan) adını verir ve onu katından kovar. Tanrı’nın Erlik’i kovmasının nedeni kendisini Tanrı’dan üstün görmesi, çeşitli hilelere başvurup kötülük yapmasıdır. Mitte Tanrı ve onun yolundan gidenler biz; Erlik ve onu takip eden günahkârlar ötekiyi temsil eder. İnsanoğlu Tanrı’nın emrinden çıkıp büyüklük taslayarak hilelere başvurmasaydı bizim bir parçası olarak yaşamını Tanrı’ya eş biçimde sürdürmeye devam edecekti. Öteki tarafa geçiş Erlik’in olağanüstü tanrısal niteliklerinden yoksun kalmasına neden olur. Öteki olan Erlik, Tanrı’nın yarattığı insanlara yasak meyveyi hile ile yedirek biz ile mücadeleye devam eder. Tanrı bizim normlarına uymayan Erlik’i yerin altına, Ece ile Törüngey’i yeryüzüne gönderir. Tanrı tarafından ortaya konulan değerlerden sapma biz-öteki gruplarını meydana getirir. Ötekiler tanrısal nizama uymadıklarından gökten/tanrısal mekândan kovulan günahkârlar grubudur. İlk zamanlarda sadece tanrısal mekânda mutlu bir hayat süren biz varken düzeni bozmaya çalışanlar bizden koparak öteki tarafı meydana getirir. Ötekiye geçiş sonsuz mutluluğun sona ermesine, kargaşanın/ölümün oluşumuna neden olur. Biz mutluluğu/tanrısal düzeni/aydınlığı/ölümsüzlüğü, öteki mutsuzluğu/şeytani düzeni/karanlığı/ölümü simgeler.

Mitlerde göksel varlıklar etrafında üç dünyada (gök-yer-yeraltı) meydana gelen eylemlerle tanrısal düzen-şeytani düzen, kaos-kozmos arasındaki zıtlıklar üzerine inşa edilen biz-öteki algısı destanlarda yeryüzüne inen olağanüstü kahramanların bulunduğu toplum değerleri etrafında şekillenir. Türk destan metinlerindeki biz-öteki tanımlamaları çoğunlukla

etnik köken, din ve dile göre yapılsa da bu unsurların tek ölçüt olmadığı; başkahramanın ve mensubu olduğu toplumun kabul ettiği töre/kültürel değerler ve ülkülerin biz kavramını şekillendirdiği görülür. Destanlarda etnik köken, dil ve din etrafında şekillenen bizin değerlerini kabul etmeyen her fert/millet/topluluk öteki taraftadır. Biz-öteki parçalanmasının görüldüğü en önemli metinlerden biri Oğuz Kağan destanıdır. Oğuz Kağan destanında biz-öteki epik zıtlığı çoğunlukla etnik karakterler üzerinde yapılır. Destanın hem epik (Bang-Rahmeti, 1988) hem de salname (Togan, 1972) varyantında Oğuz kavmi ile Urum, Urus, Masar, Tangut, Şağam vb. halklarla kurulan zıtlıklar, tarihî gerçeklerden ziyade epik dünyanın sembolik işaretleridir. Benzer durum Dede Korkut anlatılarında Gürcü, Abaza, Trabzon Rumları üzerinden yapılır. Mitolojik düşüncenin izlerini taşıyan destanda biz kozmosu, öteki kaosu simgeler. Bayat'ın (2006, s. 226-227) da ifade ettiği gibi destanda biz-onlar/öteki zıtlığı renk, kavim ve din üzerinden yapılmıştır. Biz (Oğuzlar) ak/ışıklı, öteki (düşmanlar) ise kara/karanlıktır. Biz kültürlü, iyi, göçebe iken; öteki vahşi, kötü, yerleşiktir. Çadırlarda yaşayan atlı göçebelerle (biz) kalelerde yaşayan yerleşik halklar (öteki) iki farklı dünyanın temsilcileridir. Destanda renk hem etnik hem de dinî zıtlığı belirtir. Ötekilerin/düşmanların tümü kara donludur. Oğuz'un "Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerek" (Bang-Rahmeti, 1988, s. 17) düşüncesiyle cihan devleti kurma ideali biz-öteki zıtlığının oluşmasının temel kaynağını oluşturur. Destanda din üzerine kurulan biz-öteki zıtlığı salname (Togan, 1972, s. 18-20) örneklerinde açıkça görülür. Oğuz ile babası ve uruğu arasındaki çatışmanın temel nedeni farklı bir dine inanmaktır. Oğuz atalarının dinini inkâr etmiş, tek Tanrılı yeni bir dine inanmış, bu durum içinde bulunduğu toplum tarafından öteki olarak görülüp mücadele edilmesi gereken bir düşman konumuna getirmiştir. İslamiyet öncesinin Türk olmak, Türkçe konuşmak, geleneksel Türk inançlarına inanmak (Gök Tanrı inancı gibi), töreye göre hareket etmek kıstaslarına göre şekillenen biz kavramı; İslamiyet sonrasında İslam inancı etrafında yeniden belirlenmiştir. Destanda biz-onlar/öteki zıtlığı renk, kavim ve din üzerinden yapılmış görünse de esasında kültürel farklılıklar mücadelenin temelini oluşturur. Nitekim Dede Korkut kahramanlarından Kazan Bey'in dilinden dökülen "küçük tonuz şölenli, bir torba saman döşekli, yarım kerpiç yasduklu, yontma ağaç tanrılı [kâfir]" (Ergin, 1997, s. 238) ifadeleri ötekilerle Oğuz'un dünyası arasındaki kültürel zıtlıkları anlatır.

Burada unutulmaması gereken husus bir toplumun biz ve öteki algısının statik değil, dinamik olduğudur. Tarihsel süreç içerisinde şekillenen

bu algılar sosyokültürel değişim ve dönüşümlere bağlı olarak anlamlarını sürekli yeniler/günceller. Bir toplumun ötekileri zamanla değişebilir. Dünün ötekileri bugünün bizine dönüşebildiği gibi bugünün ötekileri dünün bizine ait olabilir. Biz ve ötekiyi belirleyen özellikler genel değerler değildir. Bu değerler zamana, mekâna ve topluma göre değişiklik gösterir. Her toplum için genel geçerliliğe sahip biz ve öteki kavramı yoktur. Aynı olgu veya kavramın farklı toplumalarda farklı değerlere sahip olduğu görülür. İslamiyet öncesi Türk edebî ürünlerinde eski Türk inançları etrafında şekillenen biz algısı, İslamiyet’in kabulünden itibaren -Divanu Lugati’t-Türk’te olduğu gibi- yeni dinin değerlerine göre yeni bir şekle girmiştir. Benzer biçimde İslamiyet’in dışında farklı inanç sistemlerini kabul eden Türk topluluklarında yeni bir biz-öteki algısı yaratılmıştır. Ancak geniş bir coğrafyada farklı inanç ve kültürlerin etkilerine giren Türk topluluklarında, toplumsal hafızayla korunan/aktarılan millî kodlar etrafında şekillenen biz-öteki algısındaki benzerlikler farklılıklardan daha çoktur.

Destandan halk hikâyesine geçiş döneminin ürünü olarak kabul edilen Dede Korkut anlatılarında öteki Oğuz Kağan destanında olduğu gibi Oğuz/Türk dışındaki düşman değildir. Değişen sosyokültürel yapı yeni bir biz-öteki algısını ortaya çıkarır. Oğuz kavminin kuzeydoğu Anadolu’da kâfirlerle/ötekilerle yaptıkları mücadeleleri anlatan hikâyelerden ikisi Oğuzların iç mücadelelerini (Dirsen Han Oğlu Boğaç Han Boyu, İç Oğuz’un Dış Oğuz’a Asi Olup Beyreğ’in Öldüğü Boy) anlatır. Her iki hikâyede de öteki dış düşman yerine Oğuz kavminin üyeleridir. İlk hikâye Dirse Han’ın kırk namert yiğidinin Boğaç Han’ı kıskanarak babaya oğlunu öldürtmek isteği üzerine inşa edilir. Boğaç, Oğuz töresine aykırı davranmakla suçlanır. Boğaç’ın öteki olarak görülüp babası tarafından öldürtülmek istenmesinin nedenleri

kalın Oğuzun üstüne yoriyış it[mesi], ne yirde gözel kopdıysa çeküp al[ması], ağ sakallu kocanın ağzın[a] sög[mesi], ağ pürçeklü karınun südin tart[ması]... gögsi gözel kaba tağa ava çık(ıp) [babası] var iken av avla[yıp] kuş kuşla[ması], al şarabun itisinden al[ıp] iç[ip] anasıyla sohbet eyle[yüp] atasına kasd eyle[mesidir] (Ergin, 1997, s. 83-84).

Kırk namerdin Boğaç’tan kurtulmasının tek yolu onu töreye karşı gelmekle suçlamalarıdır. Çünkü Oğuzlarda birbirinden kopuk benleri bir amaç uğruna bir araya getirerek bize dönüştüren kalın Oğuz töresidir. Toplumsal düzenin devamı törenin korunmasına bağlıdır. Dirse Han’ın ulu toy düzenleyerek İç Oğuz ile Dış Oğuz’un beylerini toplaması, açları doyurması, çıplakları donatması, borçluları borçlarından kurtarması sonucunda ağzı

dualıların alkışlarıyla sahip olduğu biricik oğlunu feda etmeye kalkışması törenin/devletin devamı içindir.

İç Oğuz'un Dış Oğuz'a isyanı sonucunda Beyrek'in ölümünde de öteki tarafa itilen öncesinde bize ait bireylerdir. Kazan evini yağmalattığında Dış Oğuzlara haber vermez. Dış Oğuzlar da Kazan'ın davetine katılmayarak ona isyan ederler. Oğuz töresi beylerin davetine icabet etmeyi gerektirir. Aruz, Kazan ile barıştırmak bahanesiyle Beyrek'i çağırır, kendilerine itaat etmesini söyler, itaat etmeyince de onu yaralar. Bu yara Beyrek'in ölümüne neden olur. Kazan Dış Oğuz'u yağmaya çağırarak töreye aykırı davranmış, buna karşın Aruz ihanet ve yalana başvurarak isyan etmiş, Kazan'ın ınağı² ve Dış Oğuz'un damadı Beyrek'i öldürmüştür. Aruz ve Dış Oğuzlar iktidara itaati esas alan Türk töresine aykırı hareket ederek daha büyük bir hata işlemiş, töreyi temelinden yıkmış ve bizin dışına itilerek öteki tarafa sürülmüşlerdir. Töreye aykırı hareket etmek İç Oğuzların (Kazan'ın en yakın nedimi) Beyrek'i, Dış Oğuzların da Aruz Koca'yı kaybetmesine neden olur. İsyanın başlamasına neden olan Aruz'un ölümü üzerine Dış Oğuzların iktidarın temsilcisi Kazan Bey'den af dilemeleri onları öteki olmaktan kurtararak tekrar bizim bir parçasına dönüştürür. Oğuzların biz-öteki algısında devletin/törenin/düzenin devamı temel ölçüt olarak alınmıştır.

Biz-öteki ayrımı bir milletin dış düşmanlarla yaptığı mücadele ile toplum içi çatışmalarda farklı şekillerde karşımıza çıkar. Göçebe toplum yapısının ürünü olan kahramanlık anlatılarında çoğunlukla biz-öteki kavramları Türk-dış düşmanlar arasındaki farklılığı belirtirken toplumsal çatışmaların başladığı yerleşik hayatın ürünlerinde kahraman ve mensubu olduğu topluluk tarafından belirlenen değerler ile karşıt değerler arasındaki ayrımı anlatır. Daha çok yerleşik kültürün ürünleri olarak kabul edilen halk hikâyelerinde de toplum içi sorunların ele alınmasıyla beraber biz-öteki ayrımı yutucu/yok edici/büyük düşman olan yabancı ötekiden ziyade yakındaki öteki üzerinden yapılmaya başlanır. Dede Korkut anlatıları öteki kavramındaki bu değişim ve dönüşümün habercisidir. Öteki, halk hikâyelerinde uzakta değildir; yakında, bizim hemen yanı başındadır. Toplum içinde şiddetli çatışmaların olmadığı, mücadelelerin dışardaki uzak ötekilere karşı yapıldığı ürünlerde öteki ve taşıdığı özellikler açık ve nettir. Bize ait değerlerden farklı değerlere sahip olan, biz için tehlike oluşturan toplum dışı her türlü kişi/topluluk ötekidir. Ancak konuların toplum içine yönelmesiyle birlikte her hikâyedeki biz-öteki algısı yeni anlamlarla donatılır. İşlenen

² Maiyetteki en güvenilir kimse, bir maiyet ünvanı.

konu etrafında kahramanların tutumu, kahramanların mücadele ettiği kişiler/gruplar, anlatıcıların/dinleyicilerin duygusal olarak kendilerine ait hissettikleri taraf biz-ötekinin özelliklerini şekillendirir. Örneğin Kerem ile Aslı'nın aşkının anlatıldığı hikâyede (Öztürk, 2006) biz, Kerem ve onun yanında bulunanlarken ötekiler Aslı'nın babası Ermeni keşiş, karısı ve onlara yardım edenlerdir. Hikâyede biz-öteki zıtlığı ilk bakışta din üzerinden yapılmış gibi görünürken esasında yaşanan toplumun temel değerleri ayırıcı/sınır koyucu unsurlar olarak yer almaktadır. Uzun yıllar şahın emrinde ona hazinedarlık yapan keşişin verdiği sözde durmaması, hile ve yalanla kızının şahın oğlundan uzaklaştırması, sonunda hem Kerem'in hem de kızının ölümüne neden olması onu ve taraftarlarını öteki yapmıştır.

Ferhat ile Şirin hikâyesinde (Özarslan, 2006, s. 213-256) ise öteki yakın akrabadır. Diyar-ı Horasan'da bulunan azim şehrin kadın sultanı Mehmene Banu, kız kardeşi Şirin ile usta mimar Behzat'ın oğlu Ferhat'a karşı insani değerlere aykırı davranışlar sergileyerek öteki tarafta kalır. Mehmene Banu yeğeni Şirin ile Ferhat arasındaki aşka rağmen âşık olduğu Ferhat'ı Şirin'den ayırmak için türlü hile ve işkencelere başvurur. Ferhat ile Şirin'in aşkını duyan Hürmüz Şah'ın oğlu Hüsrev Şehzade âşıkları kavuşturmak için Mehmene Hatun ile savaşı ancak Şirin'e o da âşık olur. Hüsrev Şehzade başta âşıkları kavuşturmak için elinden geleni yaparak biz tarafında yer alırken Şirin'e âşık olduktan sonra verdiği bütün sözleri, yaptığı tüm fedakârlıkları unutarak Ferhat'ı ortadan kaldırmak için çeşitli hilelere başvuran bir kişiye dönüşür, Mehmene Banu ile aynı tarafa/ötekiye geçer. Hikâye birbirlerini seven iki âşığa yardım edenlerle-engel olanlar arasındaki çatışmayı anlatır. İki âşık birbirlerini saf bir duyguyla sever, yalana ve hileye başvurmaz, kimseye zarar vermezler. Başta Mehmene Banu ile Hüsrev Şehzade olmak üzere, kötülöklere başvurmaktan kaçınmayan, iyi/biz tarafında bulunanları çeşitli hilelerle, yalanlarla ayırmaya çalışan grup ötekidir. Öteki taraf ahlaki değerlerden uzak, şahsi menfaatleri uğruna toplumsal değerleri göz ardı eden kişilerden oluşur.

Halk anlatılarındaki biz-öteki çatışmasında bizin kazanması genel bir kural hâline gelmişken halk hikâyelerinin bazılarında ötekilerin galip olduğu görülür. Halk hikâyeleri genellikle mutlu sonla biter (Alptekin, 2005, s. 39). Mutlu sonla biten hikâyelerde biz ötekiyi mağlup etmiştir. Ancak hikâyelerin bazılarında âşıkların birbirlerine kavuşmadan/kavuştukları anda öldükleri dolayısıyla ötekilerin kazandıkları görülür. Boratav dinleyici ile hikâyecilerin aynı içtimai muhite mensup olduklarından ekseriyetle hissiyat ile zihniyetlerinin birbirlerine uyduğunu belirtir. Âşıklar dinleyici muhitin

arzularını yerine getirmek mecburiyetindedir. XIX. yüzyılın başlarında sevdalıların muratlarına kavuşamadan ölmeleri üzerine birçok köy ve kasabada yeniçeri ağalarının, köy kabadayılarının buna kızarak hikâyecileri dövdükleri, vurdukları, öldürdükleri rivayet edilir. Bunun üzerine Kars ve havalisi âşıkları bir araya gelerek âşıkları muratlarına kavuşturacak şekilde hikâyeleri değiştirmeye karar vermişlerdir (Boratav, 2002, s. 68-69). Halkın sevdalıların buluşmasını ve hikâyenin mutlu sonla bitirilmesini istemesi biz lehine gösterdiği tutum nedeniyledir. Toplum biz-öteki çatışmasında bizi her zaman kazanan/mutlu olan tarafta, ötekiyi de kaybeden/mutsuz olan tarafta görmek ister.

Assmann (2020, s. 164-165), folkloru “yerel özelliklere sahip olan ve egemen kültürle arasında, lehçenin kültür dili ile ilişkisine benzer ilişki olan bir alt kültür biçimi” olarak tanımlar ve folkloru oluşturan örf ve âdetlerin bu tür bir karşı kimliğin katılmış sembolik ifadesi hâline geldiğini belirtir. Farklılaştırma süreci aşağıdan yukarıya doğru olduğu gibi aksi durumda da gerçekleşebilir. Buna göre folklor ürünleri biz-öteki karşı[t] kimliklerinin sembolik birer ifadesidir. Assmann’ın burada sözünü ettiği iki kültür aynı toplum içerisindeki egemen/seçkin kültür ile halk kültürüdür. Bu iki kültürden hangisinin bizi hangisinin ötekiyi karşıladığı nereden bakıldığına bağlıdır. Seçkin/aydın/elit olarak nitelendirilen kişilerin gözüyle halk kültürü öteki tarafta iken, çoğunlukta bulunan halka göre egemen/seçkin kültür ötekidir. Toplum içi sorunların ele alındığı halk edebiyatı ürünlerinde (halk hikâyesi, masal, fıkra vb.) benzer çatışmalar/karşıtlıklar karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu ürünlerin (biz-öteki kavramlarına nereden bakılırsa bakılsın) kültürel kodların yaratıldığı, korunduğu, yeniden biçimlendirildiği, aktarıldığı birer araç olduğu gerçeğini değiştirmez. İlk olarak sözlü kültür içerisinde ortaya çıkan bu ürünler toplumsal hafızanın temel aktarım yoludur.

Biz-öteki algısı yerleşik hayatın ürünleri olan fıkra, masal, efsane gibi halk edebiyatı türlerinde de halk hikâyelerine benzer biçimde anlatılan zamanın ve toplumun sosyokültürel yapısına bağlı değişimler gösterir. Aksoy Sheridan’ın Türkiye’de Karadenizlilere yönelik tektipleştirme ve ötekileştirme kavramlarını Temel’in saf, kıt anlayışlı, mantık dışı davranışlarının vurgulandığı fıkraları üzerinden yaptığı değerlendirmede Lazlara/Karadenizlilere karşı Temel fıkra tipi bağlamında belirli bir “stereotipleştirme” ve “ötekileştirme” sürecinin yaşanmış olduğunu düşünür ancak temkinli davranarak daha kapsamlı bir çalışmanın gerekliliğini de belirtir (2007, s. 100-111). Yazarın özellikle Temel tipinin olumsuz bazı niteliklerinin yer aldığı ve bunların bir kısmının farklı kültürlerde anlatılan

fıkraların Temel’e uyarlandığı örnekler üzerinden değerlendirme yapması böyle bir sonuca varmasına neden olmuştur. Temel’in pratik zekâsı ve hazır cevaplılığıyla Nasrettin Hoca gibi birçok çetrefilli konuyu incelikli biçimde çözdüğü fıkralarına bakıldığında bir ötekileştirmeden söz etmenin mümkün olmayacağı görülecektir. Fıkralarda bölge insanını ötekileştirmekten ziyade bir bütünün farklı nitelikler taşıyan parçalarının tipik özelliklerini mizahi açıdan ifade etmesi söz konusudur. Bu bakımdan Kayserili, Laz, Kastamonulu, İstanbullu gibi bölgesel tipler üzerinden anlatılan fıkralarda öteki tarafta kimse yoktur. Tüm bu alt kültürler bizin birer parçası olarak bizin farklı niteliklerinin fıkra yapısı içerisinde abartılarak mizahi bir yapıya dönüştürülmesidir. Tüm bölgesel fıkralar yöre insanının olumlu ve olumsuz çeşitli niteliklerini komik açıdan yansıtır. Raskin ve Attardo gülmenin biz ve ötekiler veya bizim daha önceki kendiliğimiz ve şimdiki kendiliğimiz arasındaki karşılaştırmadan ileri geldiğini belirtir (Archakis ve Tsakona’dan akt. Uçar, 2005, s. 104). Temel veya bölgesel bir tipe bağlı olarak anlatılan fıkralarda da yukarıda belirtilen ikinci durum (bizin kendisiyle karşılaşması) söz konusudur.

Gölge oyunu gibi geleneksel seyirlik oyunlarımızın da çoğunlukla zıtlıklar üzerine inşa edildiği görülür. Başlangıçtaki karanlık ile beyaz perdenin ışıqla aydınlanmasıyla oyunun başlaması iyilik-kötülük veya aydınlık-karanlık düalizmini yansıtır. Oyunda beyaz perde evreni, ışıql güneş veya yıldızları, tasvirler evrendeki varlıkları genel itibariyle kozmosu simgeler (Gümüş, 2021, s. 83). Oyunda karanlık ötekini, aydınlık/ışıql bizi sembolize eder. Biz gelmeden önce öteki vardır, bizin gelişiyile öteki ortadan kalkmalıdır. Bu yönüyle oyun aydınlığın karanlığı ortadan kaldırmasını anlatır. Biz-öteki düalizmi oyunlardaki tipler üzerinden de ortaya konulur. Oyunlarda yer alan büyücü, canavar, cazu, cin, ejderha, üfürükçü, zebani gibi demonik varlıklar saçıkları korku ve bize verdikleri cezalarla öteki/karanlık taraftadırlar.

Toplumların uzun tarihî süreçler içerisinde yaşadıkları tecrübeleri, geleneksel düşünce biçimlerini aktaran, toplumsal kimliğin inşasının göstergeleri olan atasözleri ve deyimler, biz-öteki kavramlarına yüklenen anlamları en iyi ifade eden söz kalıplarıdır. Bu sözler toplumsal kuralları, töreyi aktarır. Türk atasözü ve deyimlerinde Türklerin Acem, Arap, Arnavut, Çerkez, Ermeni, Hint, Rum, Yahudi gibi topluluklarla ilgili genel kanıları yer alır. Biz tarafından üretilen atasözleri ve deyimler, içerisinde yer alan diğer

toplum adlarının çoğunluğunu öteki olarak konumlandırarak olumsuz duygu değerini yüklemiştir³ (Hirik, 2008, s. 166-175).

Kalıp sözlerin yanı sıra ozan, âşık, meddah gibi halk sanatçılarının eserlerinin de çoğunlukla zıtlıklar üzerinden biz-öteki kavramlarını tanımladıkları görülür. Örneğin Âşık Şenlik divanilerinde dostluk-düşmanlık, hayırlı evlat-hayırsız evlat, mert-namert, sabır-gurur, köle-efendi, dünya-ahiret, doğruluk-hile gibi zıtlıklar (Balkaya, 2013, s. 8-12) üzerinden toplumun moral değerlerini (biz-öteki algısını) dile getirir. Bu değerler toplumun uyması ve kaçınması gereken düsturlardır.

Modern dönemin edebiyat ürünleri ile postmodern dönemin zamanı, mekânı, olay örgüsü silikleşen, tipleri/karakterleri belirsizleşen türleri yepyeni bir biz-öteki yaklaşımı sunmaktadır. Geleneksel toplumlarda ömürlerinin büyük çoğunluğunu dar bir mekânda, bazen hiç yabancı/öteki görmeden geçiren toplumu, dünyanın küresel bir köy hâlini aldığı modern ve postmodern dönemlerde yerini yeni bir bireye/topluma bırakır. Geleneksel toplumlarda biz-öteki arasındaki sınır kesin çizgilerle çizilmiş, çizginin karşı taraflarında kimlerin bulunduğu bellidir. Bilgi birikimi, hızlı sanayileşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte gelişen ulaşım ve iletişim olanakları biz ile ötekiyi kesin çizgilerle ayıran sınırı ortadan kaldırmıştır. Biz ve öteki birbirine karışmış, saf bir biz ve öteki kavramından söz etme olanağı ortadan kalkmıştır. Belli bir renk, ırk, dil, din, cinsiyet üzerinden yapılmaya kalkışılacak biz-öteki ayırımı toplumun birlikte yaşama olanaklarına ciddi zararlar verecek bir yapıya evrilmiştir. Sanayileşme, kentleşme, küreselleşme, dijitalleşme olgularıyla birlikte yalnızlaşan ve bireyselleşen toplumlarda biz bilincinin yayıflayarak ben olgusuna dönüştüğü görülmektedir.

Karşıtlıklar üzerinden tanımlanan biz ve öteki arasındaki düşmanlık algısı Amy Gutmann'a göre iki durumda ortadan kalkar. İlkinde karşıdaki grubun cinsiyetine, ırkına ve etnik kökenine bakmadan kendisine özgü kimliğine saygı duyarak; ikincisinde ise haksızlıklara uğramış toplulukların kendilerine özgü davranış biçimlerine, dünya görüşlerine saygı duyarak biz ve öteki birbirini kabul edebilir (Gutmann'dan akt. Habermas, 2012, s. 113). Geçmişte biz-öteki arasındaki düşmanlık algısı -Gutmann tarafından yukarıda ifade edilen- ikinci durumu gerçekleştirememiş olsa da bugün ilkinin yapmak zorunda kalmıştır. Aktan (2009, s. 42), ahlak felsefesinde çeşitli ahlak yaklaşımlarını sınıflandırırken ahlak kurallarını özel çıkar ve toplumsal çıkar

³ Örnek atasözleri: Ne Şam'ın şekeri, ne Arap'ın yüzü; İt derisinden post, Ermeni'yle Rum'dan dost olmaz; Tahtadan maşa, Yahudi'den paşa olmaz; Gül dalından odun, Çingene'den kadın olmaz vb. Örnek deyimler: Arap saçına dönmek, Çingene kavgası, Arnavut barutu vb.

yönünden ikiye ayırır: Egoist ahlak/mutluluk ahlakı, alturist ahlak/ödev ve sorumluluk ahlakı. Türk halk anlatılarında kahramanlar dış/iç düşmanlarla yapılan mücadelelerde ödev ve sorumluluk ahlakını benimsemişlerdir. Bizi temsil eden kahramanlar ödev ve sorumluluklarının bilincinde olan, hak/adalet kavramlarını yücelten, toplum menfaatlerini şahsi çıkarlarına tercih eden tiplerdir.

Sonuç

Halk edebiyatı ürünleri halkın duygu ve düşüncelerini yansıtan eserlerdir. Bu eserlerde Türk halkının yakın-uzak, dost-düşman, tanıdık-yabancı, güvenli-tehlikeli algıları yer alır. Bu özellikleriyle biz-öteki algısının temel kaynaklarından birini oluşturur. Biz-öteki algısı halk edebiyatı ürünlerinin yaratıldığı tarihî-coğrafi şartlara, toplumun yaşam biçimlerine bağlı olarak farklı şekillerde karşımıza çıkar. Tanrı veya yarı tanrısal varlıkların evreni ve canlıları yaratım sürecini anlatan mitler; toplumun olağanüstü niteliklere sahip kahramanları etrafında dış düşmanlarla verdiği mücadeleleri anlatan destanlar ile yerleşik hayata geçişle birlikte toplum içi mücadelelere yer veren halk hikâyeleri farklı biz-öteki algısına sahiptir. Toplum dışında düşmanlarla yapılan mücadelelerde biz Türk millî kimliğini, öteki yabancı/düşman kimliğini belirlerken; çatışmaların daha çok toplum içine yöneldiği anlatılarda biz iyiyi/doğruyu/adaleti, öteki kötüyü/yanlış/zulmü simgeler.

Mitlerde biz mutluluğu/tanrısal düzeni/aydınlığı/ölümsüzlüğü, öteki mutsuzluğu/şeytani düzeni/karanlığı/ölümü simgeler. Kozmos bizdir, kaos ötekidir. Türk destanlarında biz-öteki algısı daha çok belli bir renk, ırk, dil, din veya cinsiyet üzerinden tanımlanmıştır. Ancak bu tanımlamada düşmanlaştırıcı bir bakış yoktur. Rengi, ırkı, dili, dini, cinsiyeti ne olursa olsun Türk töresini/kültürünü benimseyen, Türk’ün millî ülkülerine göre hareket eden herkes biz; bunlara karşı olanlar ötekidir. Bu bakımdan Türk’ün öteki algısı ırkçı ve dinsel temeller üzerine oturtulmamıştır. Halk hikâyelerinde ise daha farklı bir bir öteki algısı karşımıza çıkar. Toplum içi sorunların ele alınmasıyla beraber biz-öteki ayırımı artık yutucu/yok edici/büyük düşman olan yabancı ötekiden yakındaki ötekiye evrilir. Öteki uzakta değil; yakında, bizim yanı başındadır. Destanlarda öteki ve taşıdığı özellikler açık ve nettir. Halk hikâyelerinde ise biz-öteki birlikte yaşamakta, birbirinin içine girmekte, dolayısıyla ayırımı da zorlaşmaktadır. Kahramanların tutumu, mücadele ettikleri kişiler/gruplar, anlatıcıların/dinleyicilerin kendilerine ait hissettikleri taraf biz-ötekiyi biçimlendirir.

Halk edebiyatı ürünlerinin çoğunda biz-öteki mücadelesinde bizim üstünlüğü -sonu mutsuz biten bazı halk hikâyeleri dışında- genel bir kural olarak görülür. Bu durum halk hissiyatının doğal bir sonucudur. Halk biz-öteki çatışmasında bizi her zaman kazanan/mutlu olan tarafta, ötekiyi kaybeden/mutsuz olan tarafta görmek istemektedir. Türk halk edebiyatı ürünlerindeki biz-öteki algısı statik değil, dinamiktir. Bu algılar sosyokültürel değişim ve dönüşümlere bağlı olarak kendisini sürekli yenilemektedir. Her toplum için genel geçerliliğe sahip biz-öteki algısı yoktur. Günümüzdeki bilgi birikimi, hızlı sanayileşme, kentleşme, ulaşım ve iletişim olanaklarının gelişmesi, dijitalleşme biz ile ötekiyi birbirine yakınlaştırırken yalnızlaşan ve bireyselleşen toplumlarda biz bilinci yerini ben olgusuna bırakmaktadır.

Araştırmanın Etik Yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasındadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile maddi veya manevi çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Akpınar, S., & Şahin, B. (2017). Orhan Pamuk romanlarında “öteki”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11, 330–344.
- Aksoy Sheridan, R. A. (2007). “Temel fıkraları”nda ötekileştirme boyutu. *Millî Folklor*, 75, 95–103.
- Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve ahlak felsefesine giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1, 38–59.
- Alptekin, A. B. (2005). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Assmann, J. (2022). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Balkaya, A. (2013). Âşık Şenlik’in divanilerinde iyi-kötü antagonizmasının pedagojik ve moral söyleme dönüşmesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 3–14.
- Bang, W., & Rahmeti, R. (1988). *Oğuz Kağan destanı* (M. Ergin, Haz.). İstanbul: Hülbe Yayınları.
- Bascom, W. R. (2010). Folklorun dört işlevi (F. Çalış, Çev.). M. Ö. Oğuz & S. Gürçayır (Yay. haz.), *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 2* içinde (s. 71–86). Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Başgöz, İ. (1986). Türk halk edebiyatında protesto geleneği. *Folklor yazıları* içinde (s. 181–191). İstanbul: Adam Yayınları.
- Bayat, F. (2006). *Oğuz destan dünyası: Oğuznamelerin tarihî, mitolojik kökenleri ve teşekkülü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, P. N. (2002). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği* (M. S. Koz, Yay. haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut kitabı I: Giriş-metin-faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gümüş, İ. (2021). Gölgedeki mit: Karagöz’de olağanüstü varlıklar. *Çeşm-i Cihan*, 8(2), 82–89.
- Habermas, J. (2012). “Öteki” olmak, “öteki”yle yaşamak (İ. Aka, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hirik, E. (2018). Söz edimleri kuramı bağlamında atasözleri-deyimlerde toplum/topluluk adları ve duygu değerleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 24, 158–177.
- Kaşgarlı Mahmud. (2020). *Divanü Lugatî’t-Türk: Giriş, metin, çeviri, notlar, dizin* (A. B. Ercilasun & Z. Akkoyunlu, Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kearney, R. (2012). *Yabancılar, tanrılar ve canavarlar: Ötekiliği yorumlamak* (B. Özkul, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kerem ile Aslı. (2006). (İ. Öztürk, Haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kundakçı, F. S. (2013). Heteroseksizm ve ötekileştirme eleştirisi. *Liberal Düşünce*, 71, 65–79.
- Lévi-Strauss, C. (1997). *İrk, tarih ve kültür*. İstanbul: Metis Yayınları. https://www.academia.edu/40285815/Claude_Levi_Strauss_Irk_Tarih_ve_Kultur20190908_81030_1pypwyv
- Nahya, Z. N. (2011). İmgeler ve ötekileştirme: Cadılar, yerliler, Avrupalılar. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 27–38.

- Ögel, B. (1998). *Türk mitolojisi 1: Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Roux, J.-P. (2013). *Türklerin tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl* (A. Kazancıgil & L. Arslan-Özcan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Kitabevi.
- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinin özünde öteki ile ilişki* (A. Sönmezay, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Togan, Z. V. (1972). *Oğuz destanı: Reşideddin Oğuznamesi, tercüme ve tahlili*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Uçar, A. (2005). İngiliz-Fransız-Alman sözel anlatı kalıbındaki fıkralar ve “etnik” mizah. *Millî Folklor*, 67, 102–108.
- URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10.03.2025).
- URL-2: Öksüz, İ. “Sosyoloji de psikoloji de artık deneyeyle”. 06.04.2025 tarihli *Karar Gazetesi*. (<https://www.karar.com/yazarlar/iskender-oksuz/sosyoloji-de-psikoloji-de-artik-deneyeyle-1603448>, Erişim Tarihi: 07.04.2025).
- URL-3: Öksüz, İ. “Biz”. 25.04.2025 tarihli *Karar Gazetesi*. (<https://www.karar.com/yazarlar/iskender-oksuz/biz-1603663>, Erişim Tarihi: 25.04.2025).
- Yücel Çetin, A. (2019). Kutadgu Bilig’de sosyal değerler bağlamında temel karşıtlıklar: İyi-kötü. R. Özyürek vd. (Ed.), *XIV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* (s. 85–95). 26–27 Eylül 2019, Bakü, Azerbaycan.

“Us-Other” Perception In Turkish Folk Narratives

Extended Abstract

The concepts of “us” and “other” have been discussed since the early periods of history. These concepts have been studied scientifically by many disciplines since the 17th-18th centuries. These phenomena, which first came to the fore in psychology and sociology and later became the subject of research in other disciplines of social sciences, were also used in the definition of individual and national identities in the field of cultural sciences. In literature, which has a central position within the social sciences, the concepts of “we” and “other” play an important role, especially in the analysis of narratives constructed around a certain plot. A person or society often defines itself through the other. The definition of “us” is determined by the characteristics of the “other”. While the positive qualities we possess are inherent in us, negative meanings are attributed to the other. In the classification based on differences, the other is perceived as a threat to us. The distinction between us and the other can be based on different grounds such as racial, ethnic, religious, economic and sexual. Defining us and the other forms the basis of the identity construction process. Individual and national identities are shaped by these concepts.

Turkish folk literature, which constitutes one of the oldest and most important fields of Turkish literature, has different literary products that carry cultural richness and diversity. The perception of us-other is one of the main factors that determine the content of these literary works. In folk literature narratives, the concepts of we and the other were shaped according to the lifestyle of the periods in which the products were produced. Psychosocial evaluations based on the concepts of “we” and “other” in folk literature products, which include many types of plots ranging from myth to folk story, from legend to joke, are an important source in determining the main codes of national Turkish culture. In this study, folk literature narratives were evaluated through the concepts of “we-other”, which are used effectively in the sociology of literature. These evaluations contribute to understanding the basic principles of the national consciousness of the Turks, which varies depending on the conditions of the time and place in which they live, the criteria by which it is defined, and the Turkish cultural codes created as a result of these definitions. In the study, document analysis data collection technique, one of the qualitative research methods, was used. The evaluations were made in the form of content analysis, especially on samples of myths, epics and folk stories, which are typical genres of three civilization periods that are clearly separated from each other. These genres, each reflecting a different socio-cultural era, generally have the qualities that reflect the Turkish people’s perception of us and the other.

The perception of us-other appears in different ways depending on the historical-geographical conditions in which folk literature products were created and the lifestyles of the society. There are different perceptions of us and the other in myths, epics and folk stories. In the struggles with enemies outside the society, we determine the Turkish national identity, while the other determines the foreigner/enemy identity. In narratives where conflicts are directed more towards society, we symbolizes good/right/justice, and the other symbolizes bad/wrong/cruelty. In myths, “us” symbolizes the divine order, “other” symbolizes the demonic order. Cosmos is us, chaos is the other. In Turkish epics, the perception of us and the other is mostly defined through a certain color, race, language, religion or gender. However, there is no hostile view in this definition. Everyone who adopts Turkish customs/culture and acts in accordance with the national ideals of the Turks is us; those who are against them are the others. In this respect, the Turk's perception of the other is not based on racist or religious foundations. In folk stories, we encounter a different perception of the other. As the problems within society are addressed, the distinction between us and the other evolves from the great enemy, the foreign other, to the nearby other. The other is not far away, but right next to us. In epics, the other and the characteristics it carries are clear and explicit. In folk stories, we and the other live together. This makes it difficult to distinguish. In most of the folk literature works, the superiority of “us” in the struggle between “us” and “other” is seen as a general rule. This situation is a natural consequence of public sentiment. In the conflict between us and the other, people always want to see us on the winning side and the other on the losing side. The perception of us-other in Turkish folk literature products is not static, but dynamic. These perceptions constantly renew themselves depending on sociocultural changes and transformations.